

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

dat bij Carveth zowel het narcisme (obsessie met zichzelf, eigenliefde) als het superego (zelfdestructie) een pathologisch karakter krijgen wanneer beide tegenover gezonde objectliefde worden geplaatst. Zo wordt de positieve functie van narcisme voor het tot stand komen van objectliefde miskend. Ook het superego wordt door hem zeer eenzijdig gedefinieerd, namelijk als het product van identificatie met een agressor, terwijl bij Freud het superego vooral ook de rol heeft de ongedifferentieerde driften in een concrete vorm te brengen, dat wil zeggen, te richten op bepaalde objecten die een eigen identiteit ondersteunen.

Carveths onderscheiding tussen superego en geweten stelt hem in staat verschillende vormen en manifestaties van schuldgevoel te onderscheiden. Dat is bij Freud natuurlijk ook al een centraal thema, maar hij onderscheidt de verschillende vormen door gaans aan de hand van de verschillende pathologische constellaties waarin schuldgevoel manifest wordt. Carveth gooit het over een andere boeg: het onderscheid tussen superego en geweten maakt het mogelijk pathologische en gezonde vormen van schuldgevoel te onderscheiden. In zijn bespreking van het schuldgevoel behandelt hij een aantal interessante casussen.

Het onderscheid tussen superego en geweten stelt Carveth in staat zijn eigenlijke punt te maken: de psychoanalyse heeft veel te lang de schijn opgehouden een ethisch neutrale theorie en praktijk te bieden, terwijl het zijns inziens toch volkomen helder is dat er altijd al een ethische dimensie in de psychoanalyse aanwezig was. Tegenover een onterechte ontmoralisering van de psychoanalyse (een tendens die hij associeert met een onttaard neoliberalisme) stelt hij in feite een moralisering voor, waarbij hij teruggrijpt op de late Freud. Carveth maakt zo gezien handig gebruik van de moraliserende tendensen die onmiskenbaar worden vanaf het moment dat Freud meer vanuit ontwikkelingspsychologisch perspectief gaat denken en het oedipuscomplex centraal gaat stellen. Carveth grijpt hierop

terug en meent dat deze moralisering verder geëxpliciteerd zou moeten worden. Dat laatste doet hij door de psychoanalytische ethiek van liefde en zorg om de naaste te duiden als een in wezen seculiere variant van de christelijke boodschap: 'Psychoanalysis has always subscribed to Judaeo-Christian ethic of love while trying its best to disguise the fact' (p. 290).

Misschien is Carveths boek het juiste gereedschap voor hen die zoeken naar een psychoanalytisch instrumentarium voor maatschappijkritiek. Maar of de psychoanalyse nu werkelijk gebaat is bij een zich vastklampen aan een ethiek van de gezonde oedipale verhoudingen? Het lijkt mij niet. Deze moralisering van de psychoanalytische theorie en praktijk dreigt de sensitiviteit voor de complexiteit van innerlijke conflicten en ambivalenties aan te tasten — het begrip 'ambivalentie' komt in dit boek zelfs niet voor, en dat is wel veelzeggend. En tegelijkertijd wordt de analytische in de zetel van zedenmeester geholpen ... en dat is uit analytisch oogpunt bepaald niet onproblematisch.

Oedipus anders

Bespreking van

Sophocles (2013). *Oedipus heerst*. Vertaald door Ben Schomakers, gevolgd door essays van Marc De Kesel, Dirk De Schutter en Ben Schomakers. Zoetermeer: Klement. ISBN 978 90 8687 115 5, 288 pp., € 27,95

SJEF HOUPPERMANS

Grote meesterwerken vragen erom geregeld opnieuw vertaald te worden. Tenminste wanneer de vertaler dat vernieuwde contact met de actualiteit kan (laten) aanvoelen zonder daarbij oorspronkelijke waarden te verraden. De nieuwe vertaling van *Oidipous turannos* door Ben Schomakers beantwoordt zeer zeker aan deze criteria en laat dat tot in de titel doorklinken. Het gebruik

kelijke statische en hiëratische voorkomen van Koning Oedipus wordt zo (opnieuw) in beweging gebracht en schept openingen om de tekst als zoektocht naar identiteit te lezen. Dit uitgangspunt wordt door de vertaler uitgebreid toegelicht in het lange essay dat op de tekst van Sophocles volgt. Maar ook in de vertaling als zodanig klinkt deze visie overal door: in de werkwoorden die de dynamiek sturen; in de dialogen die kort op de emoties aansluiten; in de commentaren van het koor, die niet zozeer conclusies aanbieden als wel de opeenvolgende episodes voortstuwen. Zo blijkt dat Sophocles hier (onder andere) alles doet om door het manoeuvreren van de tijd en de wisselende gemoedsinstellingen van de personages een bijzonder soort spanning op te wekken. Deze spanning betreft het in elkaar overgaan van bewuste redeneringen en feitelijke constatering van de ene kant, en van onbewuste opwellingen en uitbarstingen anderzijds. Oedipus *heerst* wil dan zeggen dat hij tegelijk de macht uitoefent en regelgevend wil zijn, en tevens voortdurend zoekt naar de grondslagen van dit heersen op zowel persoonlijk als institutioneel vlak. Hoewel Schomakers dit niet expliciet uitwerkt, lees ik er trouwens nog een andere laag in waarin de onbewuste dimensie spiegelt. Is dit *heersen* niet ook, naast het symbolische dragen van de scepter en het imaginaire zoeken naar identiteit, de realiteit van de ziekte die 'heerst' in Thebe, een ziekte die met pest of tyfus benoemd werd, maar die misschien allereerst Oedipus als naam heeft? Het *Unheimliche* dat in wisselende gedaanten als sfinx of als fatale ziekte opduikt, is onlosmakelijk verbonden met het onbewuste van Oedipus. Dit meest menselijke conflict tussen heersen en beheersen, tussen blinde begeerte en het verlangen naar orde, tussen woedeaanvallen en naastenliefde, wordt door Sophocles magistraal georkestreerd en komt in deze vertaling goed tot zijn recht. En dan hebben wij nog niets gezegd over vadermoord en incest. Natuurlijk tellen die factoren ook mee, maar eerder als symptomen die fasci-

neren en een naam en een verhaal proberen te geven aan existentiële vragen. Maar die vragen kunnen op hun beurt niet voorbijgaan aan het fundamentele dilemma van de sensitiviteit: de noodzakelijke en onontkoombare blindheid tegenover oorsprong en dood; de onvermijdelijke doofheid met betrekking tot de taal van ons lot.

Ben Schomakers betoont zich in zijn essay een verijnd classicus door knap de historische, taalkundige en persoonlijke context te schilderen: hij legt bijvoorbeeld uit waarom Sophocles niet de eerste prijs voor dit topstuk kreeg, of onder welke omstandigheden hij het 'vervolg' met als titel *Oedipus in Colonus* schreef. Evenzeer geeft de vertaler en essayist blijk van een genuanceerde kijk op de psychologische dimensie van het stuk, waarbij hij overigens zijn analyse niet beperkt tot Oedipus zelf, maar ook de andere sleutelfiguren, Iocaste, Creon, Tiresias, de herder en niet te vergeten het volk van Thebe onder de loep legt; zo komt onder andere naar voren dat vragen naar schuld en verantwoordelijkheid van complexe relationele verhoudingen afhankelijk zijn. Wat men toch wel enigszins kan betreuren is dat Schomakers de psychoanalytische dimensie nogal stiefmoederlijk behandelt. Hij moge gelijk hebben als hij de fascinatie van Freud gispt voor wat als 'het complex' onuitroeibaar zou blijken, maar enige verdieping betreffende Eros en Thanatos, Witz en *unheimlich*, taal en on-taal, paranoia en hallucinatie zou ongetwijfeld een breder kader kunnen aanbrengen dan het nogal eenzijdig herhalen van het primaat van *gnōti seauton*, ken uzelf. Hierdoor krijgt het essay op den duur iets zalvends, als het sermoen van een oudere dominee. Maar gelukkig heerst doorgaans het weerbarstige van die ongrijpbare Oedipus. Twee andere essays completeren op schitterende wijze het veelkleurige beeld dat in deze bundel wordt geschilderd, niet alleen van de oorspronkelijke tekst van Sophocles maar ook van de receptie ervan door de eeuwen heen en van de epistemologische en cultuurhistorische implicaties daarvan. Op

het eerste van deze beide aspecten ligt de nadruk in het artikel van de hand van Marc De Kesel. Hij buigt zich meer in het bijzonder over het stuk van Pierre Corneille, *Oedipe*, uit 1659. De titel van zijn essay is veelzeggend: *Tussen bloed en daad*. De Kesel zet uiteen hoe de figuur van Oedipus een centrale plaats kan innemen in een discussie uit de zeventiende eeuw waar een paradigma-verschuiving tot uiting komt. *Oedipe* wordt hier dan ook terecht gekarakteriseerd als 'vroegmodern' omdat begrippen als bloed, eer, adel en vrijheid op het scherp van de snede behandeld worden. De eer die traditioneel inherent was aan een nobele komaf, is bij Corneille onlosmakelijk het bewijs van persoonlijke verdienste. Die vorm van eer gaat echter verloren als een absoluut staatsregime de macht overneemt, zoals in het Frankrijk van Lodewijk xiv. Corneille heeft een subplot nodig, een liefdesgeschiedenis met een zus van Oedipus, Dircé, om de bloedbanden (en hun relatie met eer) in al hun complexiteit bloot te leggen. De Kesel refereert vervolgens aan het werk van Jacques Rancière om de overgang naar de moderne tijd te duiden die hij onder de noemer 'van vrijheid als eer [tot] vrijheid als recht' kan samenvatten. Terecht laat De Kesel tussen de regels door uitkomen dat deze metamorfosen van eer en vrijheid grotendeels via onbewuste paden plaatsgrijpen. Het afsluitende essay van Dirk De Schutter voegt aan de receptiegeschiedenis een ander belangwekkend hoofdstuk toe. Hij zoomt met name in op de wijze waarop de Duitse negentiende-eeuwse denkers en dichters de Oedipusstof verwerkt hebben. Achtereenvolgens wordt de lectuur van Schelling, Hegel en Hölderlin besproken met daarna nog een uitstapje naar de twintigste eeuw om ook Heidegger erbij te betrekken. Steeds duidelijker tekent zich daarbij het primaat van het weten in de westerse moderniteit af. Waar, in de voetsporen van de idealist Schelling, Hegel vooral de positieve kant van deze 'opgave van Hellas' benadrukt als de overwinning van de geest,

komt bij Hölderlin en Heidegger vooral de gevaarvolle en tragisch beladen kant van dit weten naar voren. Sophocles' Oedipus nodigt ons uit tot telkens nieuwe ontdekkingen, en deze vertaling alsmede het toegevoegde commentaar zijn daarbij een waardevol instrument.

Zie de rubriek Scènes (p. 205) voor een tekst van Ben Schomakers over Freud en Sophocles' Oedipus heerst.

Aan deze zijde van het lustprincipe

Bespreking van

Mark Kinet, Marc De Kesel & Sjef Houppermans (red.) (2013). *For your pleasure? Psychoanalyse over esthetisch genot*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant. ISBN 978 90 441 3071 3, 194 pp., € 23,00

JOS DE KROON

Wie de film *La grande bellezza* heeft gezien, weet waar het in *For your pleasure?* om gaat: genot en esthetica in de kunst. Magistraal weet de hoofdpersoon (Toni Servillo) gestalte te geven zijn laveren tussen de verblindende schoonheid en de verpletterende afzichtelijkheid. Quasi onaangedaan laat hij de gebeurtenissen in zijn leven op zich afkomen, alsof hij er helemaal niet aan deelneemt. Zo belandt hij in het bed van een mooie en aanmerkelijk jongere vrouw; geen opwindende seksscène deze keer maar een treffen met haar waarbij hij op de rand van het bed is gezeten met een blik die is afgewend van de naakte vrouw. Hij tuurt in de verte, zoekend naar een ander genot. De film levert prachtige poëtische beelden op. Het genieten zit hem juist in dit afzien van het consumeren van het genot en in de afstand tot het Reële, in de illusie van het bereikbare.